

Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų
bendrai finansuojamas projektas Nr. 09.2.1-ESFA-V-726-03-0001
„Skaitmeninio ugdymo turinio kūrimas ir diegimas“

Kalbos sistemos pažinimo turinys 5–10 klasėse

Bendrosios nuostatos

Kalbos sistemos pažinimo turinio atnaujinimo tikslas yra gerinti mokinių raštingumą. Kalbinė kompetencija suvokiama kaip raštingumas, paremtas kalbos sistemos ir kalbotyros pagrindų išmanymu.

Mokyklai reikalinga kaip galima pastovesnė tradicinė gramatika. Tradicinės gramatikos pastovumas, nuoseklus, o ne fragmentiškas jos mokymas yra garantas, kad mokiniai mokykloje bus išmokyti kalbos pagrindų.

Kiekvienas kalbos mokslo skyrius išlaiko savo vidinę logiką, paisoma perimamumo principo (formuoti naujus įgūdžius remiantis jau turimais), vidinių dalyko ryšių.

Kalbos sistemos pažinimo kurse svarbiausią vietą užima morfologija ir sintaksė: 5–6 klasėse daugiau pamokų skiriama morfologijai, o 7–9 klasėse – sintaksei.

Mokant kalbos sandaros dalykų, didelis dėmesys skiriamas ir praktiniam kalbos vartojimui, nes kalbos ugdymas labiausiai yra susijęs su bendrinės kalbos praktika.

Kalbinė kompetencija taip pat reiškia gebėjimą ir nuostatą atsakingai vartoti ir puoselėti kalbą, nuolat tobulinti savo kalbinius įgūdžius. Teigiamų nuostatų dėl poreikio taisyklingai kalbėti ir rašyti nebuvimas apsunkina kalbos mokymą.

Funkcionuojančios kalbos kokybę, geros jos būklės palaikymą ir ateitį daug lemia mokykla.

Kalba kaip socialinis kultūrinis reiškinys

Kalbinė kompetencija apima suvokimą vertinti kalbą ne tik kaip bendravimo visose gyvenimo srityse, bet ir savęs, kitų, pasaulio pažinimo ir kūrimo priemonę.

Kalba – materialios ir dvasinės kultūros reiškėja ir tautos savasties saugotoja.

Kalba – asmens socialinės tapatybės kūrimo įrankis.

Bendrinė kalba neneigia kitų kalbos atmainų (kalbinė įvairovė ir tolerancija). Kalbos atmainų lingvistinė vertė ta pati, skiriasi tik socialinis statusas ir prestižas.

Lietuvių kalba – archajiška ir moderni kalba. Kalba plečia raiškos būdus ir terpes, kalba įsikuria išmaniosiose technologijose, atliepia šiuolaikinės visuomenės poreikius.

Globalizacija ir internetizacija lemia tam tikrus kokybinius bendrinės kalbos pokyčius (ir sakytinio, ir ranka rašomo teksto).

Fonetika, rašyba ir kirčiavimas

Rašybos turi būti išmokoma pagrindinės mokyklos klasėse, mokantis sisteminį fonetikos ir žodžių darybos, morfologijos kursą. Akcentuotinas fonetinis rašybos principas, taisyklingos tarties poveikis rašybai.

Sakytinei kalbai svarbu gera tartis ir taisyklingas kirčiavimas. Pagrindinės bendrinės tarties normos – ilgieji ir trumpieji balsiai, nekirčiuoti ilgieji balsiai, kirčiuoti trumpieji balsiai, balsiai e, è, o ir dvibalsiai ie, uo, mišrieji dvigarsiai su i, u, skardieji ir duslieji priebalsiai, priebalsių supanašėjimas, kietieji ir minkštieji priebalsiai, priebalsis j.

Sisteminis kirčiavimo kursas dėstomas 7–9 klasėse (kirčiuoto skiemens sandara ir ryšys su fonetika, trumpųjų skiemenų kirčiavimas, ilgųjų skiemenų kirčiavimas, kada yra tvirtapradė priegaidė, kada tvirtagalė priegaidė, pagrindinės kirčiavimo taisyklės, praktinės kirčiavimo taisyklės, kirčiuočių sąsaja su praktinėmis kirčiavimo taisyklėmis, aktualūs kirčio atitraukimo atvejai), 10 klasėje – tobulinama taisyklinga tartis ir įtvirtinami kirčiavimo įgūdžiai.

Žodžių sandara, daryba ir morfologija

Pagrindiniai principai:

Sistemiškumas

Darpdalykiškumas

Pragmatinis aspektas (kalbos taisyklingumas, paremtas taisyklinga **tartimi, rašyba ir kalbos vartojimu**).

Morfologija plačiąja prasme apima ir žodžių sandarą, ir darybą.

Žodžių sandaros ir darybos kursas sistemiskai ir nuosekliai išdėstomas 5–6 klasėse. Buvo įtrauktos sąvokos – *skaidieji* ir *neskaidieji* žodžiai. Didelis dėmesys mokant žodžių darybos pagal darybos būdus skiriamas vedinių taisyklingai vartosenai (priešdėlinių vedinių rašyba ir vartojimas, priesaginių ir galūninių, sudurtinių žodžių).

Morfologijos kursas 5–10 klasėse dėstomas sistemiskai, nuosekliai ir laikantis tarpdalykiškumo principo. Sistemiskai, vadinasi:

5 klasėje išeinamos visos linksniuojamosios kalbos dalys: daiktavardis, būdvardis, įvardis ir skaitvardis.

6 klasėje veiksmažodis – asmenuojamosios veiksmažodžio formos (daryba, tartis, rašyba, vartojimas) ir prieveiksmais, kuris dera su veiksmažodžio kursu. Čia taip pat mokomasi prielinksnių ir polinksnių, aktualizuojamas taisyklingas jų vartojimas.

7 klasėje išeinamos neasmenuojamosios veiksmažodžio formos: dalyvis, pusdalyvis ir padalyvis. Šioje klasėje supažindinama ir su jungtukais – padedamas pamatas sistemiskam sintaksės kursui.

8 klasėje išeinamos nekaitomosios kalbos dalys – dalelytė, jaustukas ir ištiktukas. Kai išeitos visos kalbos dalys, galima kalbėti apie vieną sunkiausių mokiniams rašybos dalykų – žodžių rašymą kartu ir skyrium.

9–10 klasėse įtvirtinamos morfologijos, žodžių sandaros ir rašybos žinios, kartojami aktualūs linksnių (dvejybinių linksnių, dalies kilmininko ir kt.), prielinksnių ir polinksnių, gramatinių formų vartojimo atvejai, linksniuojamųjų kalbos dalių aktualūs rašybos atvejai.

Sisteminis morfologijos kursas leidžia mokiniams pažinti kalbą kaip sistemą, padeda mokiniams formuoti raštingumą, taisyklingos kalbos vartojimo įgūdžius, ugdo vidinį kalbos pojūtį ir poreikį.

Morfologijos kurso turinys programoje išdėstytas laikantis tarpdalykiškumo principo – morfologijos mokymas derinamas su rašybos, tarties, fonetikos ir kirčiavimo, sintaksės žiniomis.

Sintaksė ir skyryba

Pagrindiniai sintaksės dalykai pateikiami 5–6 klasėse, o išplėstinis sisteminis sintaksės kursas einamas 7–9 klasėse (7 kl. – žodžių junginių sintaksė; 8 kl. – vientisinis sakinyss ir jo skyryba, sakinio dalių sintaksė; 9 kl. – sudėtinio sakinio sintaksė ir skyryba). 10 klasėje įtvirtinami sakinių sintaksinio nagrinėjimo, skyrybos ir taisyklingo sintaksinių konstrukcijų vartojimo įgūdžiai.

Sudarant programą, atsižvelgta į tai, kad sintaksinės kalbos sandaros pažinimas padeda mokiniui ne tik pažinti sintaksinę kalbos lygmenį (žodžių ryšius, žodžių junginį, sakinį, tekstą), iki galo suvokti kalbą kaip sistemą (sintaksės kursas siejamas su morfologija, stilistika), sudaro skyrybos mokymo pamatą, bet ir ugdo sakytinę bei rašytinę mokinių kalbą. Nagrinėdami žodžių junginius ir sakinius mokiniai mokosi ir sintaksės normų, aiškinasi jų ryšį su kalbos praktika, kaupia įvairių sintaksinių konstrukcijų, sakinių modelių atsargas, tobulina sakinių siejimo, teksto kūrimo išgales.

Sintaksės skyriuje yra nauja tai, kad 8 klasėje prieš pardedant dėstyti sisteminę sintaksės ir skyrybos kursą mokiniai supažindinami su skyrybos paskirtimi, skiriamaisiais ženklais, jų reikšmėmis ir intonacija. Tai svarbu, nes skyryba ne tik įgalina lengviau suvokti tekstą, bet ir padeda geriau išreikšti sakiniais mintis ar jų atspalvius.

Aiškinant sakinio dalies sąvoką, reikia neišleisti iš akių ir sakinio dalių nustatymo būdų. Per sintaksės pamokas pravartu pratinti mokinius į sakinį pažiūrėti ne tik kaip į formalų gramatinį, bet ir kaip į semantinį. Tik semantinis sakinio nagrinėjimas pasidaro prasmingas ir gali ugdyti mokinių mąstymą.

Labai svarbu akcentuoti ir sakinio dalių variantiškumą. Sakinio dalis gali būti interpretuojama dvejai (turi ir vienos, ir kitos sakinio dalies bruožų). Daugiareikšmiškumas pačioje kalboje kaip sistemoje yra objektyvus dalykas.

Kalbos ir sakinio dalių painiojimas yra pagrindinė gramatikos mokymo problemų. Kalbos dalių ir sakinio dalių santykiai aiškinami ne tik mokant morfologijos, bet ir 8 klasėje, kai jau išeita visa morfologija ir sistemiškai dėstoma sakinio dalių sintaksė.

Turint klausimų kreiptis į Zitą Nauckūnaite, el.p. zita.nauckunaite@bendrasisugdymas.lt